

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

12(21)

2012

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

**RELIGIJOS ETNOLOGIJA
IR LIAUDIŠKASIS PAMALDUMAS**

Sudarytojas JONAS MARDOSA

**ETHNOLOGY OF RELIGION
AND FOLK RELIGIOSITY**

Edited by JONAS MARDOSA

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKCINĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Vytis Čiubrinskas)</i>	5
<i>Foreword (Vytis Čiubrinskas)</i>	7

Straipsniai / Articles

Religijos etnologija ir liaudiškasis pamaldumas / Ethnology of Religion and Folk Religiosity

Jonas Mardosa

Įvadas į religijos etnologiją, liaudies religiją ir liaudiškąjį pamaldumą: paradigmų ir tyrimo turinio klausimai	9
Introduction to the Ethnology of Religion, Folk Religion and Folk Piety: Paradigms and Research Content. Summary	27

Halina Bondarenko

Šiuolaikinė ukrainiečių liaudiškojo religingumo transformacija	31
Modern Transformation of Ukrainian Folk Religiosity. Summary	48

Skaidrė Urbonienė

Kryždirbystė išeivijoje: religingumo ir/ar lietuviškumo manifestacija	51
Cross Crafting in Emigration: Manifestation of Religiosity and / or Lithuanian Identity. Summary	72

Jonas Mardosa

Verbos sakralumas ir kasdieniškumas: lytiškumo dimensija	75
Sacred and Profane Aspects of Palm Sunday <i>Verba</i> : the Dimension of Gender. Summary	101

Rimantas Sliužinskas

Mirties kaip miego samprata Klaipėdos krašto evangelikų liuteronų tradicijoje	105
The Understanding of Death as Sleeping in the Evangelic Lutheran Tradition of Klaipėda Region. Summary	120

Aušra Kairaitytė

Bibliinių ir hagiografinių siužetų plėtotė tradiciniame lietuvių folklore	123
The Development of Biblical and Hagiographic Plots in Traditional Lithuanian Folklore. Summary	142

Liudmila A. Tulceva

Sakralusis supimosi universumas rusų agrariniame kalendoriuje	145
The Sacral Universe of the <i>Kachalnoe</i> Day (before St Peter's Fast) in the Russian Agrarian Calendar. Summary	163

Kiti straipsniai / Other articles*Darius Daukšas*

Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas <i>ribinėse zonose</i>	167
<i>Lithuanian Poles: Constructing Ethnic and National Identity in Border Areas.</i>	
Summary	192

Diskusijos / Discussions*Irma Šidiškiene*

Antroponimų ir toponimų topografija etnografiniuose tekstuose: metodologinis požiūris	195
Topography of Anthroponyms and Toponyms in Ethnographic Texts: Methodological Approach. Summary	213

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Pertti J. Anttonen. Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation- State in Folklore Scholarship (<i>Lina Būgienė</i>)	215
Teodoras Lepneris. Prūsų lietuvis. V. Gerulaitienė (pareng.) (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	221
Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose. V. Čiubrinskas (sud.) (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	224
Rasa Čepaitienė. Paveldosauga globaliajame pasaulyje (<i>Vytautas Tumėnas</i>)	228

Konferencijos / Conferences

23-ioji AABS konferencija „Globalioji Baltija: ateinantys dvidešimt metų“ (<i>Auksulė Čepaitienė, Ieva Kripienė</i>)	238
12-oji EASA konferencija Paryžiuje (<i>Vida Savoniakaitė, Vytis Čiubrinskas</i>)	243

Sukaktys / Anniversaries

Venantui Mačiekui – 75-eri (<i>Gražina Kadžytė</i>)	249
---	-----

Recenzijos ir apžvalgos

Pertti J. Anttonen. **Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship.** Studia Fennica Folkloristica 15. Helsinki: Finnish Literature Society, 2005. 215 p.: ill.

Šios knygos autorius Pertti J. Anttonenas pasižymi ypatingu mąstymo konceptualumu ir analitinėmis išvalgomis. Netgi tarp suomių folkloristų, kurie daugeliu požiūrių apskritai yra folkloristikos mokslo lyderiai Europoje, P. J. Anttoneno darbai išsiskiria itin plačiu akademinio kontekstu ir filosofine mąstymo bei apibendrinimo gelme. Ši studija – ne išimtis. Be to, kaip pripažįsta pats autorius, tai – bene 20 metų trukmės darbo mažiausiai trijuose stambiuose tarptautiniuose mokslo projektuose rezultatas. Tiesa, daugelis recenzuojamos studijos dalių jau vienokiu ar kitokiu pavidalu buvo skelbtos anksčiau, tačiau į šią knygą visi tekstai sudėti iš naujo peržiūrėti ir papildyti.

Pristatydamas savo leidinių pratarmėje P. J. Anttonenas pabrėžia, kad tai visgi nėra straipsnių rinkinys: visi skyriai sudaro monografinio pobūdžio visumą, vienijamą to paties teorinio pamato ir empirinės jo taikymo iliustracijos. Monografijos tikslas – bendra pagrindinės temos, t. y. „tradicijos“ ir „modernybės“ sąvokų konceptualizavimo folkloro moksle, argumentacija bei praktinės jų vartosenos istorinio specifiškumo ir sociopolitinio konteksto iliustracija. Kodėl tai pasirodė esą būtina?

Knygos autorius konstatuoja, kad daugelis mokslininkų, tirdami socialines praktikas, kurios apibrėžiamos kaip tradicinės,

pačią tradicijos idėją ir jos sąvoką laiko tam tikru tiriamųjų praktikų prasmės įrodymu. Tačiau kokie to prasmingumo kriterijai ir kas juos nustato – ar tradiciją analizuojantys tyrėjai, ar tie, kieno tradicijas jie tiria? Abiem atvejais juk remiamasi (tegu ir implicitiškai) tam tikrais tradiciškumo požymiais. Bet skirtumas tas, kad tie asmenys, visuomenės grupės ar institucijos, kurie yra tyrimų objektas, visiškai turi teisę laikytis savo tradicijų ar apskritai savo veiklą vadinti tradicine, niekaip neprivalėdami analitiškai apibrėžti savųjų tradiciškumo nusakymo kriterijų. Tuo tarpu žmonės, tradicijų tyrimus pavertę savo profesija, pavyzdžiui, folkloristai, – anaipol negali leisti sau tokios laisvės. Jiems privalu aiškinti tradicijas, užuot jas paprasčiausiai nupasakojus ar pavaizdavus, o juo labiau užuot tiesiog rėmusis jomis kokiems nors reiškiniams paaiškinti. Kad paaiškintume „tradicijos“ sąvoką ir „tradiciškumo“ kategoriją, mes privalome atsižvelgti į jos vartoseną tam tikruose istoriškai apibrėžtuose diskursuose, t. y. į tam tikrus žinojimo, kalbėjimo, konceptualizavimo ir raiškos būdus, kuriais socialinė veikla įprasminama kaip tradicinė, – knygos pradžioje pabrėžia P. J. Anttonenas (p. 11–12).

Pripažindamas, kad apie tradicijos sąvoką jau prirašyta nemažai darbų (įsiterpdami galėtume paminėti ir vieną naujaušį: Jonutytė Jurga. 2011. *Tradicijos sąvokos kaita*. Vilnius: Vilniaus universitetas), ir pažymėdamas, kad folkloro moksle, anot Reginos Bendix, tradicija apskritai laikytina „pamatine sąvoka“ (žr. Bendix Regina. 2002. *The Uses of Disciplinary History*, *Radical History Review* 84(fall), p. 110), P. J. Anttonenas kelia sau tikslą kontekstu-

alizuoti folkloristų propaguojamą tradicijos sampratą tarp daugybės kitų tradicijos diskursų. Knygos autorius tvirtina nesiekias suformuluoti bendrosios tradicijos teorijos, o tik noris aprėpti tradicijos kategorijos formavimą(si) modernybės diskurse. Mat, jo nuomone, nors pagal klasikinę apibrėžimą modernybė naikina tradiciją, visgi epistemologiniu požiūriu būtent ji tradiciją ir kuria, paversdama pastarąja moderniu produktu (p. 13). Iš čia radosi knygos pavadinimo idėja: tradicija per modernybę.

Skaitant knygą nepalieka įspūdis, kad ji puikiai galėtų būti taikoma kaip vadovėlis besimokantiejiems. Čia pateikiama savotiška idėjų istorija, pagrindinių humanitariniuose moksluose vartojamų sąvokų raida, atskirų disciplinų išsikristalizavimo etapai ir dabartinės jų plėtros tendencijos, o galiausiai – iliustruojama, kaip pagrindinė nagrinėjamoji problema (folkloro tyrimai ir tradicija kaip modernybės produktas) atrodo istoriniame autoriaus gimtosios šalies Suomijos kontekste.

P. J. Anttoneno tekstas – glaustas, lakoniškas, bet nepaprastai informatyvus. Matyti, kad analizuojami dalykai yra jo nuodugnai ne vienus metus tirti ir svarstyti; itin platus autoriaus apsiskaitymas ir aptariamų problemų akademinis kontekstas matyti iš vykusiai ir taikliai parinktų citatų bei nuorodų, kuriomis, beje, anaiptol nepiktinaudžiaujama. Knyga puikiai gelbsti norintiems pagilinti žinias ar susisteminti, struktūruoti turimą daugiau ar mažiau padrikų duomenų bagažą.

Dar vienas dalykas, kuo ši knyga itin žavi, – folkloristika joje pateikiama kaip viena pagrindinių humanitarinių disciplinų, esanti pačiame filosofinio modernybės diskurso centre. Išanalizavus šios mokslo srities radimosi prielaidas ir formavimąsi, aptiriamos ir šiuolaikinės, per pastaruosius dešimtmečius išryškėjusios jos raidos

tendencijos pasaulyje, kurios teikia vilčių, kad ši mokslo šaka turi ateitį, o jos humanitarinis ir akademinis potencialas tikrai yra nemenkas.

Pirmoji, teorinė, knygos dalis vadinasi „Nemoderniųjų modernumas“. Joje aptariami svarbiausieji pokyčiai, įvykę (ar tebevykstantys) humanitariniuose ir socialiniuose moksluose išsivyravus postmodernizmui. Knygos autorius čia pirmiausia pateikia teorinę folkloro, modernybės ir postmodernizmo santykių apžvalgą, pastebėdamas, kad postmodernistinė tendencija kvestionuoti nepajudinamus modernybės konstruktus neaplenkė ir tokių skirtybių kaip autentiška ir neautentiška, tikra ir netikra ir pan., išryškindama gana dirbtinį ir retorinį jų pobūdį (p. 20). O suvokus iš esmės interpretacinį ir retorišką bet kokios socialinės veiklos bei jos tyrimų (t. y. socialinių ir humanitarinių mokslų, tarp jų – ir folkloristikos) pamatą, postmodernizmo požiūriu, atėjo galas ne tik modernistiniam objektyvizmui, bet ir į visuotinumą pretenduojantiems diskursams apskritai. Atsisakius modernistinių idėjų apie griežtą subjekto ir objekto, kūno ir sielos, materijos ir dvasios skirtį, apie tariamą tyrėjo nešališkumą ir pan., pasidarė aišku, kad ir visuomenės bei kultūros tyrimai toli gražu negali būti objektyvūs, priešingai – jie taip pat yra ginčytini bei politizuoti.

Atmetus dekartiškąjį dualizmą, ribos tarp akademinų disciplinų, kaip antai socialinių bei gamtos mokslų, taip pat tarp „dvasinės“ ir „materialinės“ kultūros tyrimų, irgi tapo paslankios bei reliatyvios. Laiką ir erdvę ėmus matyti kaip dialektiškai susijusius dalykus ir pripažinus socialinių procesų sąlygotumą erdvės ir laiko atžvilgiu, suabejota ir atskirų kultūrų kaip holistinių sistemų įsivaizdavimo pagrįstumu bei griežtų ribų tarp atskirų kultūrų egzistavimu. Kultūros tyrimų tikslu imta laikyti nebe kokių nors visuotinių, funkcio-

nalistinių, struktūralistinių ar metafizinių sistemų, besislepiančių po paskiromis raiškos formomis, „atradimą“, o apibūdinimą tokios socialinės veiklos, per kurią kultūra yra nuolatos atkuriamą ir rekonstruojama pasitelkus visuotinai žinomus simbolius, ir simboliškai interpretuojančių, visuomenę keičiančių ar tiesiog žaidžiančių veikėjų elgesį (p. 22). Šiandien jau aiškiai suvokiama, kad etnografas negali būti visiškai objektyvus ir nešališkas, nes bet kokia žinija tiesiogiai susijusi su galia ir valdžia.

Ėmus mąstyti apie save pačius kaip suvokiančius ir mąstančius subjektus, ypatingai išaugo domėjimasis refleksyvumu: socialinės veiklos tyrimai, kaip interpretacijos procesas, neįmanomi tyrėjui neįvertinus savo paties bei kitų tyrėjų interpretacijų įtakos įprasminant ar tiesiog apibūdinant kitų žmonių elgesį. Tokiu būdu signifikacijos metalygmenų suvokimas galiausiai tapo „moksliškumo“ sinonimu ir, priešingai – visų šių lygmenų ir požiūrių įtakos neįvertinimas pasmerktas tapti kvazimokslo produkavimu (p. 22–23). Taigi ir etnografas, užuot „sakęs, kaip yra“, iš tiesų pats „išranda“ ir „rašo“ kultūrą (p. 23).

Tolesniame skyriuje autorius svarsto, ar „tradicija“ ir „modernumas“ išties yra vienas kitam prieštaraujantys terminai. Jis apžvelgia modernumo tapsmą „kitokumu“ ne vien laiko, bet ir erdvės prasme, ir parodo, kaip tam „kitokumui“ suteikiama su šviesa, apšvieta, pažanga ir t. t. asocijuojama reikšmė, lygiagrečiai konstruojant „kitus“, kurie nelaikomi moderniais: įvairiais laikotarpiais kultūriniais „kitais“ tapdavo ankstyvoji Europos istorija, nekrikščioniškieji marginaliniai sociokultūriniai dariniai, nevakarietiškos visuomenės ir civilizacijos už Europos ribų, taip pat islamo šalys ir orientas bei kt. Rezervavus modernumą vien vakarietiškomis civilizacijoms, modernybė tapo savotišku Vaka-

rų „eksporto produktu“: kitoms šalims ir kultūroms tepalieinama tik galimybė tapti moderniomis, jei jos perims Vakarų modernumo bruožus. Dėsningas tokio požiūrio rezultatas yra tai, kad tiek politiniai konfliktai, tiek kultūriniai skirtumai tarp, pavyzdžiui, islamiškų šalių ir krikščioniškos Vakarų kultūros automatiškai suvokiami kaip susidūrimai tarp tradicijos ir modernumo (p. 30). XIX–XX a. vienu iš tokių nuo modernybės skiriamų „kitų“ tapo būtent tradicija ir tradiciškumas (p. 33). Pažymėtina, kad nors tradicija ir istorija toli gražu nėra tapačios, visgi jau kuris laikas yra pasidarę įprasta šiuos terminus vartoti beveik sinonimiškai: domėjimasis tradicija reiškia domėjimąsi istorija. Tradicija laikoma istoriniu dabarties konstravimo ištekliu (p. 36).

P. J. Anttonenas toliau pabrėžia, kad modernumas ir tradicija visgi nėra ir negali būti laikomi absoliučiomis priešybėmis, nes modernumas taip pat apima ir tradiciškumą – modelių, tęstinumo ir pan. prasme (p. 37). Tokiu būdu modernioje kalboje egzistuoja tam tikras dviprasmiškumas ar prieštaravimas: „tradicija“ vadinama ir tai, kas nuolatos egzistuoja, ir tai, kas jau yra išnykę. Socialiniai reiškiniai laikomi tradiciniais, kai jie veikia kaip tam tikri modeliai, kadangi jų buvimas įtvirtina tęstinumą, taigi, ir stabilumą. Tačiau jie vadinami tradiciniais ir tada, kai modelio vaidmens jau nebeatlieka, o priešingai – yra pakeisti ir išstumti kokių nors naujų, modernių dalykų (p. 39).

Apskritai socialiniuose moksluose, kaip nurodo P. J. Anttonenas, skiriami „modernusis“ ir „antimodernusis“ diskursai. Modernybė išvis pasižymi paradoksalia ir prieštaringa prigimtimi: drastiški socialiniai pokyčiai, nuolatinės technologinės naujovės, netiesioginės, individo sunkiai kontroliuojamos gamybos ir vartojimo, taip pat ir politikos plėtra – visa tai ne tik

sudaro progreso įspūdį, bet ir nuolatos su-
laukia kritikos. Tiesa, kritikai nesiekia at-
mesti modernybės apskritai – jie paprastai
reiškia nepasitenkinimą tik dėl kai kurių
modernybės elementų ar rezultatų (p. 44).
Autorius ironiškai konstatuoja, kad šia
prasme visiškai modernu ir iš antimoder-
nistinių pozicijų apraudoti įsivaizduojama
tradicinę gyvenimo tvarką, „prarastą ben-
drumą“ ar „tikrąsias vertybes“, projektuo-
jant tuos praradimus į kitas vietas bei lai-
kotarpis, paverčiant pastaruosius tokios
tvarkos griuvėsių saugyklomis (p. 45).
Etnologijos, kaip ir antropologijos, padėtis
šiuo atžvilgiu yra ypač nepalanki: vos ji
suvokia ir „atranda“ savąjį tyrimų objektą,
jau būna priversta stebėti, kaip tas objek-
tas tiesiog akyse negrižtamai nyksta. Tyrė-
jas, vėlgį ironizuoja P. J. Anttonenas, šiuo
atveju panašus į turistą, ieškančią nežino-
mų, nepaliesių žemių, kur joks turistas dar
nebūtų įkėlęs kojos, arba į vyrą, trokštantį
sutikti tyrą ir nekaltą mergele, kad pats ga-
lėtų tą nekaltbę nuplėšti (p. 45).

P. J. Anttonenas konstatuoja, kad folk-
loro tyrimai yra tarsi kitame modernybės
ir tradicijos priešpriešos poliuje nei socio-
logija. Nors abi disciplinos savo tyrimų
objektą konstruoja atsižvelgdamos į didįjį
perėjimo nuo tradicijos prie modernybės
naratyvą, tačiau folkloristika jį konceptu-
alizuoja kaip praradimą: kultūros, tradici-
jos, tapatybės, tradicinių vertybių, moralės
ir nepaprastai vertingų folkloro žanrų ny-
kimą (p. 48). Nepaisant kai kurių išimčių
(kaip antai: evoliucionistinė Juliaus Kroh-
no teorija, arba vadinamasis „suomių geo-
grafinis metodas“), XIX–XX a. folkloris-
tika jos atstovams buvo tapusi nuolatinė
„priešmirtinė“ patirtimi, nes jos tyrimų
objektas būdavo tolydžio apibūdinamas
kaip „mirštantis“ (p. 49). Folkloristika,
nuo pat savo atsiradimo kreipusi žvilgsnį
į marginalines kultūros sritis bei vertybes,
suvokiamas kaip nykstančios, ir būtent

jose ieškojusi autentiškumo, savo misiją
apsibrėžė kaip tų nykstančių vertybių gel-
bėjimą – rinkimą jas dokumentuojant ir
eksponuojant archyvuose, muziejuose ir
pan. Visgi, kaip ne sykį akcentuoja recen-
zuojamos knygos autorius, būtina nepa-
miršti, jog saugotinų kolekcijų sudarymas
niekada nebūna tik „nekalta“ representa-
cija: kolekcijos pirmiausia demonstruoja ir
generuoja politinę galią, tad visais atvejais
svarbu suvokti, kam jose yra atstovauja-
ma, kaip, kieno požiūriu ir kokiais tikslais
tai yra daroma. Kadangi absoliučiai visko
dokumentuoti neįmanoma, tai sudarant
kolekcijas tenka atrinkti, sisteminti, klasi-
fikuoti ir nustatyti hierarchijas, o visa tai
neišvengiamai yra „politiniai“ sprendi-
mai; per juos disciplina kuria savo objektą
ir sykiu – save pačią (p. 53). Beje, įsidėmė-
tina, kad visas šis rinkimas ir tyrimas toli
gražu „neatranda“ folkloro tarsi objekty-
viai egzistuojančio dalyko, kuris visiškai
nepriklausytų nuo tyrėjo žvilgsnio ir ver-
tinimų. Būtent tyrėjas tam tikrus kultūros
reiškinius įtraukia į folkloro diskursą ir jo
taksonomiją (p. 57).

P. J. Anttonenas savo knygoje aptaria ir
folkloristikos raidą bei perspektyvas: pas-
taraisiais dešimtmečiais pastebimą folk-
loristų „grįžimą į dabartį“ (kai ligi tol į
praeitį orientuota disciplina savo tyrimų
objektą pradeda išvelgti vis arčiau tyrėjo
gyvenamojo meto), palaiapsniui išibėgė-
jančią socialinių folkloro funkcijų analizę,
kreipiant žvilgsnį iš kaimo į miesto pusę,
ir t. t. (p. 61–63).

Daugiausia dėmesio recenzuojamame
veikale vis dėlto skiriama „nacionaliniam“
modernybės projektui, kuriame tikrai ne
patį menkiausią vaidmenį yra atlikę ir folk-
loro tyrimai. Visa antroji knygos dalis taip
ir vadinasi – „Tradicija, modernybė ir na-
cionalinė valstybė“. Pasak P. J. Anttoneno,
nacionalizmo ideologija kur kas esmingiau
skiria modernybę nuo ankstesniojo istori-

nio laikotarpio nei, pavyzdžiui, visa technologizacija, industrializacija, sekularizacija ir pan. Būtent nacionalinė identifikacija radikaliausiai pakeitė žmogaus savivoką, jo lojalumą ir požiūrį į savo vietą pasaulyje apskritai. Viena iš nacijos tapsmo prielaidų (greta spausdinto žodžio paplitimo, visuotinio raštingumo ir švietimo plėtos) yra visuotinių simbolių radimasis (p. 83). O čia folkloro reikšmė – ypač didelė.

Remdamasis švedų etnologų Ulfo Hannerzo ir Orvaro Löfgreno darbais apie šiuolaikinės Švedijos valstybės formavimą, P. J. Anttonenas pažymi, kad vietinės kultūros nacionalizacija yra iš prigimties tarptautinis projektas: daugelyje tautų jis vyksta panašiai. Šie procesai remiasi vadinamąja kultūrine tautiškumo gramatika – visuotinai priimtu simbolių rinkiniu, pasitelkiamu kiekvienąkart kuriant naciją (į šį rinkinį paprastai įeina nacionalinis himnas, vėliava, gėrimas, giesmė, instrumentas, gėlė ir t. t., p. 85). Toks projektas paprastai remiasi kuriamos nacijos istorijos ar net priešistorės nacionalizavimu; jo metu sukuriamas istorinis metanaratyvas apie ankstesnes kultūros formas, gyvavusias tam tikroje teritorijoje, kurių raida turėjusi dėsningai užsibaigti kalbamojo nacionalinio vieneto atsiradimu. Taigi, pasak dano tyrėjo Anderso Linde-Laurseno, nacionalizmas šiuo tikslu ne tikrai remiasi folkloru, bet ir pats yra folkloras: nacionalinė tapatybė yra ne kas kita kaip visuotinai priimta naratyvinė tradicija, pasakojanti apie gyventojus, politiką, ekonomiką ir istoriją, kuri laikoma viršesne nei kitos, alternatyvios formuluotės (išskirta autoriaus, p. 86).

Nacionalistiškai nusiteikusių folkloristų renkami, sisteminami ir eksponuojami dalykai kaip tik ir tampa tokiais privalomais nacionaliniais simboliais, tikrai ne jų atlikėjų, o rinkėjų ir eksponuotojų dėka. Pasak P. J. Anttoneno, folkloristika turi „nacionalinę darbotvarkę“: jos santykį su

nacionalizmo ideologija galima prilyginti antropologijos vaidmeniui kolonializmo epochoje (p. 87–90). Čia vėlgi išvelgiamas savotiškas paradoksas: moderni folkloristikos disciplina, apimta nostalgijos tradicinei kultūrai, neva naikinamai modernizacijos, tuo pat metu prisideda prie modernaus mokslo progreso ir nacijų kūrimo procesu, tokiu būdu stiprindama modernizaciją, kuri tą kultūrą naikina. „Tradicijos mirtis reiškia nacijos gyvybę“, – reziumuoja P. J. Anttonenas (p. 93).

Tiesa, folkloras ir jo tyrėjai linkę rūpintis ir šlovinti naciją, bet ne valstybę. Su valstybe etnologijos ir folkloristikos disciplinų santykiai yra sudėtingesni. Viena vertus, valstybė remiasi kultūrine tapatybe įtvirtindama savo valdžią ir įteisindama savo egzistavimą. Antra vertus, kultūrinė (kaip ir kalbinė bei religinė) mažumų ar grupių tapatybė gali būti kuriama priešinant politinei ir administracinei valstybės valdžiai (p. 109–111). Būtent šiems sudėtingiems santykiams ir procesams aptarti ir susitelkiama paskutiniuose dviejuose knygos skyriuose, kur konkrečiai kalbama apie Suomijos patirtį.

Suomių nacijos kūrimas atrodė problemiškas dėl bent kelių svarbių aplinkybių. Suomija – įdomus pavyzdys šalies, kuriai etninio homogeniškumo idėja ir etninio solidarumo jausmas iki šiol vaidina svarbų vaidmenį nacijos kūrimo ir reprezentacinių jos simbolių parinkimo procese (p. 125). Visgi, leisdamasis į svarstymus šia tema, P. J. Anttonenas iškart atsiriboja nuo paties „suomiškumo“ tyrimų, pažymėdamas, kad jį domina tikrai nacionalumo pagrindimo būdai, bet jis jokių būdu nenorįs skatinti šių procesų (p. 129).

Suomių nacijos kūrimas XIX a. ypač smarkiai rėmėsi Herderio nacionalizmo idėjomis. Folkloristikoje tai reiškė glaudžią „romantinę“ sąsają tarp folkloro rinkimo ir surinktų duomenų panaudojimo nacio-

nalinių simbolių ir kolektyvinės tapatybės kūrimui (p. 133). Herderio požiūriu, nacija suvokiama kaip „natūrali“, „giminiška“ ir „organiška“ žmonių visuma, kuri yra homogeniška etniniu ir genetiniu atžvilgiu. Suomijoje irgi tolydžio būdavo ir tebėra pabrėžiama, kad „tikras“ suomis privalo kalbėti suomiškai, būti genetiškai suomių kilmės ir laikytis „suomiškų“ socialinių normų. (Idomu, ironiškai pažymima recenzuojamoje knygoje, kad, pavyzdžiui, apibrėžiant nacionalinę olandų tapatybę, nei kalba, nei religija ar genetinė kilmė nevaiddina bent kiek svarbesnio vaidmens, p. 134).

Visgi suomių nacijos herderišką prasmę – kaip etninės, genetinės ir kalbinės kategorijos, savotiško šeimai artimo organizmo – konstravimas sukėlė rimtų problemų dėl etninių mažumų traktavimo. Antai nuo kalbos požiūriu giminingų samių buvo atsiribota kaip nuo genetiniu ir kultūrinio požiūriu svetimų (p. 137–138), kareliai – tradicinio suomiškumo ir *Kalevalos* lopšys – pasirodė besą pernelyg nemodernūs (stokojantys istorijos, pažangos ir nacionalinio tapatumo, p. 138–143). Tuo tarpu suomių nacijos kūrėjų problemos su švedais iš pažiūros daug kuo primena lietuvių santykius su lenkais: kadaise buvusi Švedijos dalis Suomija iki šiol turi geografinių teritorijų, kurių gyventojai – lygiai tokie pat autochtonai kaip ir likę suomiai, – kalba švediška. Negana to, iš švedų valdymo laikų Suomija paveldėjo ir daugelį politinių principų, administracinių bei įstatymų leidimo struktūrų, kurių reikšmę nacijos kūrimo laikotarpiu buvo stengiamasi sumenkinti, tuo pat metu išaukštinant simbolinę „suomių“ istorijos ir suomiško folkloro svarbą (p. 143–146). Nuo švedų buvo stengiamasi atsiriboti kone taip pat kaip ir nuo rusų, kurių imperijai Suomija irgi ilgą laiką priklausė. XIX a. netgi iškeltas šūkis: „Švedai mes nesam, rusais tapti nenorime, todėl būkim suomiais“ (p. 144).

Taigi, suomių nacionalinė situacija (balansavimas tarp dviejų galybių – Švedijos ir Rusijos, kalbos padėtis, istorinės aplinkybės ir kt.) išties gerokai primena lietuvių nacijos kūrimąsi, tik mūsų atveju švedus reikėtų pakeisti lenkais. Atitinka netgi kai kurios smulkesnės naratyvo apie nacijos „gimimą“ detalės: antai suomiai į istoriją įsiveržė simbolišku aktu – nužudydami krikščionių vyskupą Henriką, 1156 m. atvykusį iš Švedijos. Kaip akcentuojama recenzuojamoje knygoje, daugelį šimtmečių šis incidentas (ar veikiau jį apipynusios populiarios legendos ir pasakojimai) buvo laikomas suomių kietakaktiškumo ir užsispyrimo pavyzdžiu: jų nenoras priimti krikščionybę traktuotas kaip priešinimosi apskritai bet kokioms kultūrinėms Vakarų įtakoms ir modernybei analogas (p. 147). Kaip čia neprisiminsi mūsų lietuviško įpročio kiekviena proga girtis, kad esame paskutiniai Europos pagonyns! Istorinių paralelių galima išvelgti ir palyginus XIX a. kultūrinio „fenomanų“ elito santykius su suomių valstiečiais (p. 148) bei lietuvių nacionalinio judėjimo vadų savimonės raidą. Taip pat analogiška atrodytų suomių kalbai suteikiama kone „mitinė“ tautiškumo misija, įveikiant dar XIX a. viduryje vyravusį požiūrį į ją kaip netinkamą edukacijai, kultūrai ir meninei raiškai. Lygiai taip pat, kaip dėl archajiškumo aukštinama lietuvių kalba, suomių kalba irgi buvo legitimizuota kaip ypač vertinga dėl tariamo savo senumo ir genetinių sąsajų su etnosu (p. 149).

Visa tai įvertinus vargu ar bereikia daugiau įrodymų, kad nacijos kūrimas tikrai yra tarptautinio pobūdžio procesas, kaip buvo minėta anksčiau. Viena populiariausių knygų apie suomių nacijos formavimą yra Williamo A. Wilsono *Folkloras ir nacionalizmas moderniojoje Suomijoje* (Wilson William A. 1976. *Folklore and Nationalism in Modern Finland*. Bloomington: Indiana

University Press). P. J. Anttonenas ypač daug dėmesio skiria šiame veikalė pateiktam „pasakojimui apie Suomiją“ (*the story of Finland*, p. 155), pabrėždamas, kad ši knyga yra tiesiog neprilygstamas dokumentas, atspindintis, koku mastu XIX–XX a. suomių folkloristai buvo ištraukę į politinę ir karinę nacionalinę propagandą eksploatuodami tautos istoriją, liaudies tradicijas, nacionalinio charakterio bruožus ir geografinės aplinkybes.

Visgi, P. J. Anttoneno požiūriu, tos knygos trūkumas – jos teorinis silpnumas: mat, užuot kritiškai analizavęs XIX a. romantinį herderiškąjį nacionalizmą, W. A. Wilsonas apie šį procesą kalba iš tų pačių vokiškajai nacionalizmo teorijai būdingų pozicijų; jo tikslas esąs atskleisti „suomių pastangas per folklorą atrasti savąją praeitį“ (p. 155). Dėl šio ir kitų panašaus pobūdžio veikalų įtakos suomių nacijos kūrimą pradėta kelti kaip pavyzdį kitoms rašytinės istorijos neturinčioms tautoms – pirmiausia, žinoma, „giminiškiems“ ugrofinams Rusijoje, bet kartais ir Afrikos bei Azijos šalims (p. 158). Tuo tarpu P. J. Anttoneno nuomone, politinę folklorinių nacionalinių simbolių

vertę ir įtaką neretai linkstama pervertinti (p. 161).

Ilgą ir įvairialypę folkloro panaudojimo suomių nacijos formavimo procese istoriją jis analizuoja paskutiniajame knygos skyriuje, išryškindamas dvejopas jos implikacijas: pasitelkiant folklorą nesyk mėginta įrodyti ir suomių tautos senumą, ir jos modernumą (p. 174). Lygiai taip pat ir pastaruoju metu, kaip pažymi autorius, užuot folklorinį simbolizmą pasitelkus agitacijai prieš ES, Suomijoje paprastai nutinka priešingai – samprotavimais apie ugrofiniškąjį paveldą stengiamasi pagrįsti suomių tinkamumą būti modernios Europos tautų bendrijos nariais (p. 176). Tai vėlgi patvirtina pagrindinę knygos mintį, kad tradicija folkloriniame diskurse reiškia ne tęstinas, saugotinas ir gaivintinas senąsias veiklos formas, o tokias senovinio tautiškumo reprezentacijas, kurias dera vertinti ir nostalgikiškai aukštinti, bet sykiu ir jas peržengti, kad liudytų apie tautos istorinę pažangą valstybės ir modernumo kūrimo link (p. 177). Belieka pavydėti suomių folkloristikai tokio minties skaidrumo ir savirefleksijos gelmių, kuriomis džiugina ir žavi ši P. J. Anttoneno knyga.

Lina Būgienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Teodoras Lepneris. **Prūsų lietuvis.** Vilija Gerulaitienė (pareng.). Vilnius: LII leidykla, 2011. 258 p.: iliustr.

Lietuvos etnologai sulaukė svarbaus šaltinio – Teodoro Lepnerio knygos lietuviškojo leidimo. Knyga lietuvių kalba prabyla daugiau kaip po 300 metų nuo pirmojo leidimo. Be teksto vokiečių kalba, pateikiamas ir lietuviškasis vertimas, du įvadiniai straipsniai (Vilijos Gerulaitienės „Teodoras Lepneris ir jo veikalas *Prūsų lie-*

tuvis“ ir Irmos Šidiškienės „Teodoro Lepnerio etnografija“), santrauka vokiečių kalba, abiem kalbomis iliustracijų sąrašai, asmenvardžių, vietovardžių ir baltų kalbų žodžių ir posakių rodyklės. Leidinys papuoštas unikaliomis iliustracijomis. Ši knyga neeilinė ir turi didelę svarbą Lietuvai ir visame pasaulyje pasklidusiems lietuvininkams besivadintiems žmonėms.

Dvidešimtas amžius nebuvo dėkingas lietuvininkams Lietuvoje ir už jos ribų. Lietuvininko Vytauto Gocento žodžiais: